

Міністерство освіти і науки,
молоді та спорту України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Юридичний інститут

**Збірник наукових праць
викладачів
Юридичного інституту**

*присвячений 20-річчю
створення Юридичного інституту*

м. Івано-Франківськ, 2012

КОБЕЦЬКА Надія Романівна

**кандидат юридичних
наук, доцент**

Особливості прав на природні ресурси

Сучасні тенденції запровадження різних форм власності на природні ресурси, зокрема приватної, та втягнення, хоча й мінімальне, природних ресурсів в товарний оборот приводять до поширення на них приватноправових механізмів регулювання і все ширшого використання цивільно-правових та господарсько-правових конструкцій. Одним з таких цивільно-правових інститутів є інститут речових прав. В цивільному праві під речовим правом прийнято розуміти право, яке забезпечує задоволення інтересів уповноваженої особи шляхом безпосереднього впливу на річ, що перебуває у сфері її володіння [1]. До нього відносять право власності та речові права на чуже майно.

В природноресурсовому законодавстві України вперше законодавче закріплення нової конструкції «права на природні ресурси» було введено в Земельному кодексі України 2001 року стосовно прав на землю. Розділ III Земельного кодексу України під назвою «Права на землю» в системі цих прав виділяє право власності на землю, право користування землею та право земельного сервітуту.

В новій редакції Лісового кодексу України 2006 року теж вперше вміщено розділ «Права на ліси», що включає право власності на ліси та право користування лісами. Останнє в свою чергу поділяється на постійне і тимчасове. Окрема стаття цього розділу присвячена лісовим сервітутам. Розроблений проект нового Кодексу України про надра виділяє окремим розділом «Право власності та інші права на надра».

Зміст сучасного регулювання відповідних прав відрізняється від традиційних, детально розроблених, конструкцій права природокористування, виключної державної (в радянський період) чи власності українського народу (в сучасній правовій системі) на природні ресурси. Вони все більше тяжіють до відповідних цивільно-правових інститутів. При цьому, безумовно, володіють своєю специфікою, яка об'єктивно зумовлена характеристиками об'єктів даних відносин. Природні ресурси, як не одноразово наголошується в еколого-правовій літературі, не є речами, майном в класичному розумінні, а відповідно поширення на них загального цивільно-правового режиму речових прав є неприйнятним і може потягнути суттєві негативні екологічні і соціальні наслідки. Власне тому особливо актуальним завданням на сьогодні є комплексний теоретичний аналіз конструкції «прав на природні ресурси», визначення їх особливостей, механізмів реалізації тощо та чітке відображення цього в законодавстві.

Сучасні дослідження українських науковців в основному спрямовані на аналіз окремих земельно-правових інститутів: права власності на землю, права користування земельними ділянками, земельних сервітутів (Носік В.В., Семчик В.І., Каракаш І.І., Шульга М.В., Марусенко Р.І., Ільків Н.В., Гуревський В.К.). Новітні дисертаційні дослідження у галузі екологічного та природноресурсового права тільки побічно зачіпають питання прав на окремі природні ресурси (права власності, права природокористування, сервітутів) в контексті аналізу загального правового режиму окремих природних об'єктів (Тихий П.В., Нечипорук Л.Д. – щодо об'єктів тваринного світу, В.І. Гордєєв, Джуган В.О. – щодо водних об'єктів, Шершун С.М. – щодо лісокористування, Шем'яков О.П. – щодо використання надр). Гостру дискусію і особливу увагу провідних російських науковців викликало питання регулювання

речових прав на природні ресурси з поширенням на них положень цивільного законодавства у зв'язку із затвердженням і оприлюдненням для обговорення Концепції розвитку законодавства про речове право, що стала складовою єдиної Концепції розвитку цивільного законодавства Російської Федерації [2].

Метою даної статті є визначення видів та особливостей прав на природні ресурси, характеристика окремих прав, як то права приватної власності, права користування, природноресурсових сервітутів, механізмів їх реалізації на основі системного аналізу цивільного, екологічного, земельного, природноресурсового законодавства і наукових досліджень.

Виходячи з цивільно-правового поняття речових прав, права на природні ресурси можна визначити як юридично закріплені можливості, які забезпечують задоволення інтересів уповноваженої особи в раціональному і ефективному використанні природних ресурсів шляхом безпосереднього впливу на природні ресурси, що перебувають у сфері її володіння.

В словнику юридичних термінів О.К. Голіченков визначає поняття «види прав на природні ресурси» як родовий термін, що позначає право власності на землю, води, надра, ліси, тваринний світ і інші природні ресурси та права на природні ресурси осіб, що не є їх власниками [3, с. 17].

Розглядаючи право власності на природні ресурси як речове право, що спрямоване на забезпечення інтересів уповноваженої особи, слід пам'ятати про особливий режим природних ресурсів і встановлення щодо них права власності Українського народу. Право власності на природні ресурси відображає загальносуспільні інтереси. В ідеалі держава має стати виразником і захисником публічного (суспільного) екологічного інтересу, концепція якого детально розроблена М.І Васильєвою. На її думку, публічні екологічні інтереси – це інтереси всього суспільства, що складаються з інтересів соціальних груп і окремих громадян, в підтриманні якості навколишнього природного середовища, що забезпечує життя, здоров'я людини і її майбутніх поколінь, в справедливому розподілі благ, що отримані від використання природних ресурсів, які складають основу діяльності населення країни, збалансовані з потребами економічного росту, опосередковані правом, охороняються і

гарантуються державою [4, с.12-13]. Саме цей публічний інтерес повинен формувати цілі, принципи і вибір засобів правового регулювання відносин у сфері охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, виходячи з нього повинна формуватися побудова системи економічних, екологічних, політичних, ідеологічних, правових пріоритетів.

Привілейований статус держави як виключного власника всіх природних ресурсів трансформується і набуває різних проявів, а відповідно і обсягів повноважень, методів і форм їх реалізації. Держава, зберігаючи за собою статус владного суверена-управлінця, одночасно, саме у відносинах природокористування і приналежності природних ресурсів, стає рівноправним з іншими учасниками суб'єктом, яка використовує публічні прерогативи і владний потенціал з одночасним забезпеченням певної автономії інших власників і користувачів. Виведення частини природних ресурсів з-під власності держави веде відповідно до позбавлення її можливості займати місце власника у всіх природноресурсових відносинах. Разом з тим держава і далі залишається (і об'єктивно повинна залишатися) основним суб'єктом власності на природні ресурси, наділяючись конкретними правами власника та відповідними правовими засобами їх реалізації, що забезпечують ефективне здійснення її повноважень. Як зазначає В.В. Носік, « у Конституційній концепції права власності на землю Українського народу суттєво змінюється правове становище держави як рівноправного суб'єкта права власності на землю серед фізичних і юридичних осіб.... , держава в особі центральних і місцевих органів як суб'єкт права власності на землю може набувати й реалізовувати суб'єктивні права на землю і виконувати обов'язки, підпорядковуючись тим самим конституційним принципам охорони довкілля, прав і свобод громадян, соціальної спрямованості економіки, якими мають керуватись фізичні і юридичні особи» [5, с.132].

Стосовно права приватної власності особливе значення має встановлення та юридичне забезпечення виконання власником обов'язків по збереженню, відтворенню, природного об'єкта, підтриманню його в належному стані, необхідному для забезпечення його цільового використання. Одночасно, варто вказати на необхідність врахування законодавцем особливого статусу власни-

ка природного ресурсу при визначені повноважень по використанню природних ресурсів, закріплених за ним на праві власності. Так, відповідно до ст. 14 Лісового кодексу України громадяни та юридичні особи, які мають у приватній власності ліси, мають право власності на лісові ресурси та їх використання в порядку, визначеному цим Кодексом. При цьому виникає питання щодо правового режиму здійснення власниками лісів спеціального використання лісових ресурсів, наприклад побічних лісокористувань, адже відповідно до ст. 69 Лісового кодексу України такий вид здійснюється на підставі дозволу, що видається власником лісів. В статтях Лісового кодексу, що регулюють використання лісових ресурсів, не враховані особливості такого використання власниками. Логічно було б встановити права власників на здійснення окремих видів спецкористувань, зокрема, заготівлі другорядних лісових матеріалів та побічних лісокористувань, без дозволів і безоплатно, із збереженням, в той же час, дозвільного порядку проведення рубок. Разом з тим, розширення відносин приватної власності на природні ресурси має бути підтверджене об'єктивно більш раціональним і ефективним їх використанням та управлінням з боку приватних власників, ніж суб'єктів державної чи комунальної власності.

Ще одним видом прав на природні ресурси є право користування. В радянський період, виходячи з виключного характеру державної власності на природні ресурси та відсутності недержавних суб'єктів господарювання, процес господарської експлуатації, використання корисних властивостей природних ресурсів здійснювався лише в режимі користування, яке по-суті позначало і відносини приналежності, і відносини експлуатації природних ресурсів. Сьогодні ж в нормативно-правових актах природноресурсового та іншого законодавства поряд з поняттям права користування застосовується термін «використання» природних ресурсів. Автори науково-практичного коментарю Господарського кодексу України говорять про «дві основні форми використання природних ресурсів (форми приналежності ресурсів суб'єктам): а) на титулі права власності; б) на титулі права постійного і тимчасового природокористування», наголошуючи, що «реалізація повноважень власності на природні ресурси відповідними суб'єктами права власності має здійснюватися з дотриманням певних імперативів

незалежно від форми власності на природні ресурси (приватної; самоврядної (комунальної); державної; народної)» [6, с.537]. Тобто, відносини у сфері господарського освоєння, експлуатації, використання природних ресурсів базуються на праві власності чи праві користування, які в свою чергу відображають приналежність природних ресурсів конкретним суб'єктам. Зважаючи на це, можна обґрунтувати тенденцію до розмежування права природокористування як речового права та використання природних ресурсів як виду господарсько-економічної діяльності, пов'язаної з освоєнням природних ресурсів.

Закон України від 1.07.2004 р. «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» до речових прав на нерухоме майно, що підлягають реєстрації, відносить право постійного користування та право оренди земельної ділянки (ч.1 ст.4). Власне речовим правом можна вважати право постійного користування природними ресурсами. Наприклад, це право постійного користування лісом, право постійного користування надрами для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин (зокрема, для будівництва підземних сховищ нафти, газу, відходів) тощо. Права постійних користувачів в таких відносинах безумовно відрізняються від прав суб'єктів, що здійснюють використання природних ресурсів в межах визначеного терміну на підставі дозволу чи договору.

Новацією сучасного екологічного законодавства є запровадження стосовно природних ресурсів відомого ще з римського права речового права на чуже майно – сервітуту. Природноресурсове законодавство визначає і детально регулює право земельного сервітуту (глава 16 Земельного кодексу України), а також передбачає можливість установаження лісового сервітуту (ст. 23 Лісового кодексу України). Особи, на користь яких договором, законом чи іншим актом встановлені сервітуту, набувають певних прав по користуванню відповідними природними ресурсами. Разом з тим, як підкреслюється в науковій літературі, земельний сервітут (як і інші природноресурсові сервітуту, закріплені поресурсовими законодавчими актами) відрізняються від класичних цивільно-правових сервітутів [7, с. 260; 8, с. 117].

Аналізуючи ст. 23 Лісового кодексу України, можна виділити два види сервітутів: публічний і приватний. Специфіка публічних сервітутів в тому, що вони обумовлюються суспільними (публічними) інтересами та встановлюються стосовно невизначеного кола осіб. Зокрема, «публічним земельним сервітутом пропонується вважати право обмеженого користування чужою земельною ділянкою, встановлюване для необмеженого кола осіб законом, іншим нормативним актом, рішенням суду» [9, с. 6]. Публічний лісовий сервітут передбачає право громадян вільно перебувати в лісах державної і комунальної власності (ч.2 ст. 23 Лісового кодексу України). Ч. 3 цієї ж статті закріплює: «Права власників лісів або лісокористувачів можуть бути обмежені на користь інших заінтересованих осіб на підставі закону, договорів, заповіту або за рішенням суду.» (приватний сервітут).

Зміст публічного лісового сервітуту по забезпеченню прав громадян на вільне перебування в лісі відображає норму ст. 66 Лісового кодексу України «Загальне використання лісових ресурсів»: «Громадяни мають право в лісах державної та комунальної власності, а також за згодою власника в лісах приватної власності вільно перебувати, безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо, крім випадків, передбачених цим Кодексом та іншими законодавчими актами України.» Російське законодавство, початково встановлюючи різного характеру публічні сервітути (земельні, лісові, водні), на сьогодні відмовилося від такої конструкції, замінивши її нормами про загальну доступність водних об'єктів загального користування (ст. 6 Водного кодексу РФ) чи про право вільного перебування громадян в лісах (ст. 11 Лісового кодексу РФ).

На нашу думку, встановлення сервітуту є більш логічним стосовно приватних власників та конкретних прав визначеного кола осіб, на користь яких він встановлюється. Щодо законодавчого закріплення прав громадян на користування природними ресурсами для задоволення особистих життєво необхідних потреб, їх вільного доступу до природних благ більш обґрунтованим буде використання традиційної еколого-правової конструкції «права загального природокористування». Зважаючи на зміст інтересів, на реалізацію яких спрямоване право загального природокористування, воно на пряму

пов'язане з правом людини на безпечне навколишнє природне середовище. Це право, на відміну від господарського, комерційного використання природних ресурсів, відображає власне екологічні потреби та інтереси людини. Тому право загального природокористування є безумовно одним з екологічних прав громадян (на відміну від права спеціального використання, яке теж включено ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» до групи екологічних прав громадян, однак не відповідає їх суті). Як відзначається в наукових дослідженнях, спрямованість екологічних прав на задоволення екологічних потреб та забезпечення реалізації екологічних інтересів, які пов'язані, насамперед, з необхідністю збереження людини як біологічного і соціального організму, а не на використання природи з метою задоволення матеріальних та інших потреб і є основною особливістю екологічних прав і підставою відмежування від інших прав громадян. [10, с. 30]. Виходячи з цього, права громадян, які передбачають можливості вільного доступу до природних ресурсів та користування ними для особистих життєвих потреб, могли б закріплюватися не в розділах поресурсових законодавчих актів, які регулюють використання лісових, водних, фауністичних та інших ресурсів, а в перших розділах, з наголосом на їх приналежності до невід'ємних, життєво важливих екологічних прав людини.

Вважаємо, що в подальшому в процесі вдосконалення екологічного та природноресурсового законодавства, слід, з урахуванням особливої правової природи природних об'єктів, забезпечити партнерське співвідношення правових засобів різних галузей права для досягнення основних цілей правового регулювання в цій сфері та максимальної ефективності дії права.

1. Яворська О.С. Речові права за римським правом і сучасний рівень законодавчого регулювання // Інтернет видання «Юриспруденція on-lain» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=354>
2. Концепція розвитку законодательства о вещном праве: проект рекомендован Президиумом Совета при Президенте Российской Федерации к опубликованию в целях обсуждения (протокол №3 от 18 марта 2009 года) // Портал российского Центра частного права [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.privlaw.ru/vs_info4.html.
3. Голиченков А.К. Экологическое право России: словарь юридических терминов / А.К. Голиченков. – М.: Городец, 2008.

4. Васильєва М.И. Публичные экологические интересы: проблемы теории / М.И. Васильева // Экологическое право. – 2004. - №4. – С.12-20.
5. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу: Монографія / В.В. Носік. – Юрінком Інтер, 2006.
6. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: 2-е видання, перероблене і доповнене / за загальною редакцією Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – К.: Юрінком, Інтер, 2008.
7. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / Кол. авт.: Л.О. Бондар, А.П. Гетьман, В.Г. Гончаренко та ін.; заг. ред. В.В.Медведчука. – К.: Юрінком Інтер, 2004.
8. Миронова Л. А. Гражданско-правовые договоры в сфере природопользования: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Миронова Лариса Александровна. – М., 2003.
9. Марусенко Р.І. Правові аспекти земельних сервітутів в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ст. кандидат юридичних наук: спец. 12.00.06 / Марусенко Роман Ігорович. – К., 2005.
10. Кобецька Н.Р. Екологічні права громадян України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 / Кобецька Надія Романівна. – К., 1998.

Kobetska N.R. Features of the rights to natural resources

In the article the types of rights to natural resources which are enshrined in the natural resources legislation are analyzed. It characterizes the features of private ownership of natural resources, right to use natural resources, natural resource easements. Also their specificity in comparison with the relevant civil law structures has been analyzed in this article.

Keywords: rights to natural resources, ownership of natural resources, natural law, natural resource easements

